

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی

پایان نامه:

جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

موضوع:

تأثیرات سیاسی اولین شوک نفتی بر ایران ۵۶-۱۳۵۲

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر باقر حشمت زاده

استاد مشاور:

آقای بیژن اسدی

نگارش:

خلیل جاهد پری

شهریور ماه ۱۳۷۷

مرکز خدمات چاپ شورای دانشجویی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی تلفن: ۲۱۴۱۴۷۹

۲۴/۱۹۳

۱۱۰۱/۲

برگ تأیید پایان نامه

عنوان پایان نامه: تأثیرات سیاسی اولین شوک بر ایران

(۱۳۵۶ - ۱۳۵۲)

نام دانشجو: خلیل جاهدپری

دوره: کارشناسی ارشد

این پایان نامه در جلسه ۲۸، ۷۶۶، ۲۸ با نمره ۱۶، ۳ و درجه لیسانس مورد تأیید

اعضای کمیته پایان نامه، متشکل از استادان زیر قرار گرفت:

دکتر باقر حشمت زاده استاد راهنما

امضاء

استاد مشاور

بیژن اسدی

امضاء

استاد ناظر

دکتر محمد حسن

امضاء

۲۴۱۹۳

اعلان

مطالب ارائه شده در این پایان نامه توسط اینجانب در دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی در فاصله زمانی تیر ماه ۷۶ تا خرداد ۱۳۷۷ به انجام رسیده است. به استثناء تمامی مورد اشاره در سپاسگزاری، محتوای این پایان نامه، به طور کامل توسط اینجانب صورت گرفته است. این پایان نامه یا بخشی از آن برای دریافت هیچ مدرکی به این دانشگاه یا دیگر دانشگاهها ارائه نشده است.

خلیل جاهدپوری
شهریور ۱۳۷۷

با تشکر:

**فراوان از پدر و مادرم که مشفقانه در همه مراحل
تحصیل مرا همراهی کردند ... و سپاس از همسر عزیزم
که در دوران تحصیل مرا یار بود و با ارائه نقطه نظرات
خود در بهبود این رساله بسیار کوشید.**

چکیده:

در پائیز سال ۱۳۵۲ جنگ اعراب و اسرائیل درگرفت که در نتیجه اعراب غربیان را به خاطر حمایت از اسرائیل تحریم نفتی نمودند. با توجه به این تحریم بود که بهای نفت به شدت افزایش یافت و به میزان چهار برابر از گذشته گردید. ایران تحت رهبری محمدرضاشاه، هیچ گونه واقعی به تحریم نفتی نگذارد و مبادرت به صدور نفت بیشتر به غرب نمود که در نتیجه درآمدهای این کشور بسیار افزونتر از گذشته گردید. ورود دلارهای نفتی به ایران دو تأثیر عمده را بر این کشور گذارد. تأثیر اول بر مردمان ایران بود که با توجه به وضعیت مناسب اقتصادی ایران و تبلیغات حکومت شاهنشاهی مبنی بر رسانیدن ایرانیان به رفاه کافی (به حضور شاه) منجر به افزایش انتظارات اقتصادی مردم از حکومت گردید.

تأثیر دیگر افزایش درآمدهای نفتی بر سطح دولت و شخص محمدرضا شاه بود. با توجه به افزودگی درآمد نفت، دولت که خود را کمتر وابسته به مردم و مالیاتهای آنان می دانست خود را پاسخگو در مقابل مردم نیز تلقی ننمود و هرچه بیشتر دستگاه ساواک را قدرتمند نمود و نظام تک حزبی را جایگزین نظام دوحزبی سابق نمود. در نتیجه این فرآیند بود که هر چه بیشتر نظام شاهنشاهی از مردم گسیخته تر گردید و از آنان دورتر شد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱-۹	فصل اول: مقدمه
	فصل دوم: چهارچوب نظری
۱۱-۱۹	قسمت اول: نفت، اقتصاد و سیاست
۲۰-۳۲	قسمت دوم: تئوری افزایش انتظارات
۳۳-۴۰	قسمت سوم: دولت و دولت مافوق اجتماعی در جهان سوم
	فصل سوم: تعامل نفت و سیاست در ایران
۴۲-۵۶	قسمت اول: از زمان ناصرالدین شاه تا سقوط رضاخان
۵۷-۶۸	قسمت دوم: به قدرت رسیدن محمد رضا تا سقوط دکتر مصدق
۶۹-۷۷	قسمت سوم: از کودتای ۲۸ مرداد تا شوک اول نفتی (۱۳۵۲)
	فصل چهارم: شوک اول نفتی
۷۹-۸۸	قسمت اول: علل و عوامل آن چه بود؟
۸۹-۹۴	قسمت دوم: آثار و نتایج آن چه بود؟

قسمت سوم: بررسی نقش شاه ایران در بحران انرژی..... ۹۵-۱۰۱

فصل پنجم: شوک اول نفتی و تأثیر آن بر ایران

قسمت اول: نگاهی بر جامعه ایران در دهه پنجاه (شمسی)..... ۱۰۳-۱۲۳

قسمت دوم: افزایش انتظارات مردم..... ۱۲۴-۱۵۶

قسمت سوم: تقویت دولت مافوق اجتماعی..... ۱۵۷-۱۸۷

فصل ششم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری..... ۱۸۸-۱۹۶

فهرست منابع و مآخذ..... ۱۹۸-۲۱۲

فصل اول : مقدمه

- طرح مسئله
- سؤالات فرعی
- فرضیه
- متغیرها و تعاریف عملی آنان در پژوهش
- اهداف پژوهش
- جنبه نوین بودن پژوهش
- منابع مورد استفاده
- روش تحقیق
- سازمان دهی تحقیق
- تشکر و قدردانی

طرح تحقیقاتی تأثیرات شوک اول نفتی

طرح مسئله

افزایش بهای نفت در سال ۱۳۵۲ (به میزان چهار برابر) چه تأثیراتی را بر جامعه ایرانی و حکومت محمدرضا شاه برجای گذارد؟

به دنبال جنگ ۱۹۷۳ اعراب و اسرائیل، قیمت نفت چندین برابر افزایش یافت و سیری صعودی به خود گرفت. این افزایش قیمتی که به دنبال تحریم کشورهای عربی علیه غرب صورت پذیرفت، در تاریخ نفت (بدان شدت) بی سابقه بود. بهانه کشورهای عربی در خصوص تحریم نفت، حمایت‌های غربیان نسبت به اسرائیل عنوان گردید. بنابراین با توجه به تحریم اعراب و عدم صدور نفت آنان به غرب تقاضا برای بدست آوردن نفت فزونی یافت که در نتیجه بر هم خوردن عرضه و تقاضای نفت، بهای این ماده افزایش یافت. با توجه به افزایش بهای نفت و هجوم خریداران به این طلای سیاه بود که قدرت نفت بیش از پیش آشکار گردید و این شوک حاصل از تحریم اعراب نیز به شوک اول نفتی لقب یافت.

از میان کشورهای تولیدکننده نفت در حوزه خلیج فارس، ایران تنها کشوری بود که هیچگونه وقعی به تحریم اعراب ننهاد و حتی صادرات نفت خود را به غرب افزایش و ادامه داد. شاه این کشور که سیاست خارجی خود را مجزا از کشورهای تحریم کننده عنوان می نمود، نسبت به سلاح تحریم هشدار داد و از آن به عنوان سلاحی مذموم که زود کند می شود، یاد نمود. بنابراین با تفکر موصوف بود که حکومت ایران با صادرات نفت خود، دلارهای بسیاری را به چنگ آورد و در فرصتی چندین ماهه چهار برابر از گذشته توانست درآمدهای نفتی را وارد خزانه خود کند این ازدیاد درآمد منجر به افزایش توان اقتصادی و سیاسی حکومت محمدرضا شاه و شخص شاه گردید.

در رابطه با مسائل مذکور آنچه مهم و قابل بحث می‌باشد، این است که شوک نفتی پدیده‌ای اقتصادی (با علل سیاسی) بود ولی اثرات سیاسی مهمی از خود در ایران برجای گذارد.

نگارنده در این پژوهش خواهد کوشید که به شرح و اثبات دو اثر مهم سیاسی افزایش قیمت نفت بر جامعه و حکومت ایران در بین سالهای ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۶ بپردازد. دو تأثیر عمده‌ای که افزایش بهای نفت توانست بر جامعه سیاسی ایران بگذارد:

۱- افزایش انتظارات اقتصادی مردم از حکومت شاهنشاهی.

۲- تقویت دولت مافوق اجتماعی به رهبری محمدرضا شاه.

البته باید تذکر داد که در این پژوهش اشاره‌ای به انقلاب اسلامی و علل وقوع آن نرفته است، که رسیدگی به این موضوع درخور این رساله نبوده و جای دارد پژوهشگران توانا این موضوع را مورد بررسی کاوشگرانه خود قرار دهند.

سؤالات فرعی

این پژوهش بر آن است که علاوه بر پاسخ دادن به سؤال اصلی (که در طرح مسئله ذکر شد) به سؤالات فرعی زیر پاسخ گوید:

- ۱- چگونه نفت با حفظ اهمیت اقتصادی و وارد بازار سیاست جهان و ایران گردید و به عنوان کالایی سیاسی در نظر گرفته شد؟
- ۲- انتظارات در میان مردم یک جامعه چگونه بوجود می‌آید؟
- ۳- چگونه روابط میان مردم و دولت برقرار هست؟
- ۴- نفت و سیاست در تاریخ ایران چگونه تعاملی با هم داشته‌اند؟
- ۵- شوک اول نفتی چگونه حادث گردید و شاه ایران چه نقشی در آن ایفاء

نمود؟

فرضیه

این پژوهش بر آن است که فرضیه‌های زیر را به چالش گذارد:

- ۱- افزایش درآمدهای نفتی در سال ۱۳۵۲ و سالهای پس از آن منجر به افزایش انتظارات رفاهی و اقتصادی مردم از حکومت گردید.
- ۲- با ورود دلارهای حاصل از صادرات نفت پس از شوک اول نفتی، دولت شاهنشاهی ایران به نسبت گذشته خود را کمتر وابسته به مالیاتهای مردمی دید که با توجه به این موضوع پاسخگویی نظام نسبت به مردم کمتر گردیده و حکومت شاه را هر چه بیشتر، از ملت ایران گسست.

متغیرها و تعاریف عملی آنان در پژوهش

در این پژوهش متغیرها و تعاریف عملی آنان به شرح زیر می‌باشند.

- افزایش قیمت نفت و افزایش درآمد ایران.

با افزودگی بهای نفت در سال ۱۳۵۲ به میزان چهاربرابر از گذشته، درآمد ارزی ایران رشد چشمگیری نمود. به موازات افزایش درآمد نفت، حکومت ایران میزان مالیات ستانی از شهروندان خود را کمتر نمود که این رابطه را می‌توان چنین عنوان کرد.

افزایش بهای نفت و افزودگی درآمد ایران = کم توجهی نسبت به مالیات

ستانی

- تحصیل درآمد اضافی نفت (پس از شوک اول) و تأثیر آن بر جهت‌گیری‌های

مسئولین حکومت شاهنشاهی.

با افزایش بهای نفت و بدست آوردن دلارهای بیشتر نفتی، مسئولین حکومت

شاهنشاهی به رهبری محمدرضا پهلوی مبادرت به ایجاد وعده و وعید در میان

مردم نمودند و آنان رابه یک دنیای خیالی سوق دادند. این رابطه را می توان چنین عنوان نمود:

سرازیر شدن دلارهای نفتی = افزایش وعدههای مسئولین حکومت شاهنشاهی

- درآمد اضافی نفت و بالا رفتن انتظارات اقتصادی مردم از حکومت با افزایش درآمد نفتی ایران (پس از شوک اول) و تبلیغات وسیع مسئولین حکومت خواستهای اقتصادی مردم کشورمان افزایش یافت و سطح انتظارات آنان را به نهایت حد خود رسانید، پس از این تبلیغات وسیع بود که مردم پنداشتند میان خواستههایشان و واقعیات موجود چندان اختلافی نیست. بنابراین آنان خود را مستحق بدست آوردن خواستها و نیازهای خود پنداشتند. در نتیجه سطح توقع از حکومت در جهت ارضای نیازهایشان بالا رفت.

اهداف پژوهش

به گونه ای خلاصه، می توان اهداف پژوهش را به شرح زیر برشمرد:

۱- بررسی تأثیرات افزایش قیمت نفت (شوک اول نفتی) بر مسئولین حکومت

شاهنشاهی با توجه بر شخص محمدرضا پهلوی.

۲- بررسی نقش افزایش درآمد ارزی ایران (پس از شوک اول نفتی) در ایجاد

توقعات اقتصادی در میان مردم این کشور.

۳- بدست دادن شناختی کلی از جامعه و حکومت ایران در پیش از انقلاب

اسلامی و ارائه نمایی کلی از نقش نفت به عنوان یک متغیر اقتصادی در پویاهای سیاسی- اجتماعی ایران در قرن بیستم.

جنبه‌های نوین بودن پژوهش

تا آنجا که نگارنده مطالعه نموده است، موضوع مورد پژوهش بصورت کتاب و یا رساله‌ای تاکنون ارائه نشده است ولی بصورتی جسته و گریخته در بعضی از کتب و نشریات از آن صحبت شده است. این رساله بصورتی مستقیم به مسئله فوق خواهد پرداخت و آنرا به کنکاش خواهد گذاشت.

منابع مورد استفاده در این پژوهش

در این پژوهش از کتابها و مقالات و روزنامه‌های متعددی (داخلی و خارجی) به فراخور موضوع مورد بحث استفاده گردیده است. در ابتدا برای معرفی منابع می‌باید به کتاب وزین اقتصادی سیاسی ایران اثر دکتر محمدعلی کاتوزیان اشاره کنم. ایشان بصورتی توصیفی و تحلیلی اقتصاد سیاسی ایران را از دوره مشروطیت تا سقوط دودمان پهلوی در کتاب خود آورده‌اند. همچنین مارک گازیوروسکی در کتاب خود که به نام سیاست خارجی آمریکا و شاه می‌باشد به بحث در مورد نقش افزایش درآمدهای نفتی زمان شاه و تأثیر آن بر اقتصاد و سیاست ایران پرداخته است.

حسین فروست نیز در کتاب ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، به جامعه سیاسی ایران و در رأس آن محمدرضا شاه و کارگزارانش پرداخته است که در فصول آخر مورد استفاده نگارنده قرار گرفته است. به علاوه از کتابهای محمدرضاپهلوی (مأموریت برای وطنم و بسوی تمدن بزرگ و پاسخ به تاریخ) نیز استفاده شده است. افت و خیزهای تفکر و عملکرد شاه را به وضوح می‌توان در سه کتاب موصوف مشاهده نمود. بنابراین می‌توان حدس زد تا چه حد این کتابها توانسته‌اند به نگارنده در جهت به تصویر کشاندن شخصیت و تفکرات شاه کمک کنند.

از منابع خارجی (مهمترین آن) کتاب: ایران تحت حکومت آیت‌الله‌ها، نوشته دلیپ هیرو استفاده شده است. در فصل اول کتاب به نقش نفت و مالیات و رابطه آن در سیاست و اقتصاد زمان محمدرضاشاهی اشاره شده است. علاوه بر کتابها از مقالات متعددی نیز استفاده شده است. مهمترین این مقالات در ماهنامه‌های اطلاعات سیاسی - اقتصادی درج شده است که بصورتی تخصصی به مسائل مورد نظر پژوهش پرداخته است. از روزنامه‌ها نیز به گونه‌ای شایان توجه استفاده شده است. بیشترین استفاده از روزنامه‌ها، از روزنامه رستاخیز بوده است که نگارنده ضمن مراجعه به کتابخانه، کل روزنامه رستاخیز سالهای ۵۵-۱۳۵۴ را مورد مطالعه (و تعداد زیادی را مورد استفاده) قرار داده است.

روش تحقیق

در این پژوهش سعی خواهد گردید که از دو روش برای رسانیدن مفهوم به خواننده استفاده شود. در ابتدا نگارنده درصدد برخواهد آمد که به صورتی توصیفی به تبیین و تشریح مسایل نفت ایران بپردازد. این موضوع از آن جهت اهمیت دارد که توصیف خوب مقدمه‌ای بر تحلیل خوب می‌تواند باشد و بواقع یک توصیف خوب در فهم خواننده نسبت به تحلیل نگارنده می‌تواند بسیار مؤثر واقع گردد. پس از توصیفی که از مسایل نفت در ایران خواهیم نمود به نقش افزایش بهای آن در جامعه و حکومت ایران در دوره سالهای ۵۶-۱۳۵۲ خواهیم پرداخت. این قسمت از پژوهش ما بیشتر بصورتی تحلیلی و با توجه به اسناد و مدارک ارائه گردیده، انجام خواهد پذیرفت.

در گردآوری و جمع‌آوری مطالب این پژوهش، فقط از منابع ثانویه استفاده شده است. اطلاعات و تحلیلهای این پژوهشهای در طی زمان تیرماه ۱۳۷۶ تا خرداد

۱۳۷۷ بدست آمده است. همچنین اطلاعات بدست آمده در این پژوهش از یازده کتابخانه در شهر تهران فراهم شده است.

سازمان دهی تحقیق

پژوهشی که از نظرتان می‌گذرد در شش فصل به حضورتان عرضه می‌گردد. فصل اول به طرح کلی تحقیق خواهد پرداخت. در فصل دوم به چارچوبی تئوریک از اقتصاد نفت و ارتباط آن با سیاست و شرایط بوجود آمدن انتظارات مردم و روابط میان دولت با مردم خواهیم پرداخت. در فصل سوم به تاریخچه‌ای از نفت در ایران و نقش آن در پوشش‌های سیاسی - اجتماعی این کشور اشاره خواهد شد. فصل چهارم به شوک اول نفتی و تأثیر آن بر جهان و ایران خواهد پرداخت. در فصل پنجم نیز درصدد بر خواهیم آمد که به چگونگی بوجود آمدن انتظارات در جامعه ایران و تشدید حکومت مافوق اجتماعی در دهه پنجاه در این کشور بپردازیم. در فصل ششم نیز به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از کل مباحث مطرح شده خواهیم پرداخت. در پایان نیز به ارائه منابع و مأخذهای ارائه شده در این پژوهش نظر خواهیم افکند.

تشکر و قدردانی

برخورد لازم می‌دانم که از کلیه سروران و بزرگوارانی که در این پژوهش به نگارنده یاری رسانیده‌اند تشکر کنم. در ابتدا بجااست که از آقای دکتر محمدباقر حشمت‌زاده، استاد درس مسائل نفت ایران در دانشگاه شهید بهشتی تشکر کنم. ایشان همواره در طول تحقیق با استرشادات دائم خود و نکته‌سنجی‌های بدیع مرا در ارائه هرچه بهتر نمودن مطالب یاری نمودند. اگر به چالش نهادن مسائل ایران توسط ایشان در سر کلاس درس انجام نمی‌شد، هرگز تفکر نوشتن این پژوهش به